

Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar¹⁾

Av dr Sten von Stapelmohr, Norrköping

”Den svenska ståndscirkulationens historia under inemot tre århundraden har varit ämnet för föreliggande konturteckning. Sambandet mellan ståndscirkulationen och den politiska, ekonomiska och sociala utvecklingen har därvid hållits i sikte. Målet har varit att från en bestämd synpunkt belysa det rika växelspel av olika drivkrafter som format svensk historia.” Så formulerar historieprofessorn i Uppsala *Sten Carlsson* (f. 1917) i sina slutord sin skildring av den svenska samhällshistorien ”Bonde—Präst—Ämbetsman från 1680 till våra dagar”. Boken är en ny i mycket omarbetad utgåva av hans 1950 utkomna bok ”Svensk ståndscirkulation 1680—1950”. Motivet till att denna nya upplaga nu 1962 utkommer är bl. a., som förf. anger i förordet, ”de ganska betydande sociala förändringar, som ägt rum under detta årtionde.”

Boken utgör en bred och omfattande skildring av det svenska samhällets omdaning under nämnda tid och handlar om hur det gamla adelsväldet från 1600-talet sakta försvinner under århundradenas lopp. Förf. citerar *Erik Axel Karlfeldt* (1864—1931), som själv var allmogebarn och vann en ställning i svensk kultur och som skrev om *Anders Zorn* (1860—1920), ”den övergivna dalkullans son” i ”I Jupiters stund” i ”Flora och Pomona” 1906:

”Det var moderns hopp, om än i skam hon fött sin son, att han kan allt försona, att han kan växa till ett träd med krona som telingen av Thamars²⁾ fallna stam. Det varé sonens rätt att drömma stort

som högtidsdagen, då han vänder åter och böjer, följd av fria undersåter, sitt huvud inför hemmets låga port. Det vare folkets vetskap, att den glans, det tänt kring dennes utvalt ädla tinning i festlig yra och i lugn besinning, är hela folkets glans och ej blott hans.”

Så utformade han sin hyllning för en av den ”svunna ståndscirkulationens mest fascinerande gestalter”. Både *Karlfeldt* och *Zorn* var uppvuxna i ”det gamla bondesamhället, där klyftan mellan herreman och allmoge syntes oöverstiglig.” Och *Torsten Fogelqvist* (1880—1941) skriver 1940 i sin bok om skalden: ”Dikten är ett utslag av *Karlfeldts* patriotiskt folkliga sinnesförfattning och åskådning, som icke tålde någon annan kronpretendent än förtjänsten, intet annat förmynderskap än det självfallna, på naturliga grunder vilande”. *Carlsson* påpekar också den avsevärda skillnaden under gångna århundraden och nu, ”då det inte är så märkligt att f. d. drängar och springpojkar når rikets högsta värdigheter.”

C:s bok utmärkes av breda forskningar inom historia, samhällskunskap, släktkalendrar, stånds- och riksdagsprotokoll, industrihistoria, vetenskaps-, litteratur- och högskoleskildringar samt skrifter om och av predikanter, arbetsledare och proletärförfattare m. fl. Förf. framhåller bl. a. att ståndskonservatismen under ett århundrade stått på avskrivning. *Karl XIV Johan* ”var själv en produkt av den extrema ståndscirkulationen, som franska revolutionen möjliggjort, Likväl blev han ingen vän av djupgående sociala reformer. Han hade lärt sig att frukta våldsamma förändringar. — De jämlikhetsprinciper, som hävdats 1809, fick ganska liten betydelse.

¹⁾ Recension av *Sten Carlssons* bok ”Bonde—Präst—Ämbetsman”, Stockholm 1962. (Bokförlaget PRISMA, 164 sid., pris kr. 6: 50.)

²⁾ Thamar var Konung Davids ättmoder.

De högsta posterna såsom statsråd, presidenter o. dyl. besattes länge undantagslöst med adelsmän. — Ståndsfördelningen inom den civila och militära förvaltningen blev tämligen oförändrad."

Så citerar förf. *Esaias Tegnér's* sång i "Frithiofs saga" 1822:

"Yfs ej av fädrens ära. Envar har dock blott sin
Kan Du ej spanna bågen är han ej Din.
Vad vill Du med det värde som är begravet?
Stark ström med egna vågor går genom havet."

Denna strof var "ingalunda självklar", säger förf. och fortsätter: "Det föreföll då som om upplysningstidens ståndsupplösande tendenser ebbat ut och som om det gamla bördssamhället alltså stod fast. I själva verket var det blott fråga om en andhämtning". Och så skildrar han *August Blanche's* (1811—68) berättelse 1864 om en grosshandlare, som efter studier i Uppsala gör en glänsande karriär på domarbanan och slutligen skall bli justitieråd men dör i förtid. Han hade utmanövrerat en adlig gardeslöjtnant, som karaktäriserades som "en högfärdig och inskränkt knekt, raka motsatsen till den kvicke och förslagne juristen". Blanche själv var en övertygad liberal och upplevde ståndsförfattningens likvidering 1865.

Officerskårens rekrytering 1792—1849 skedde i 65,5 % från adeln, i 13,5 % från ofrälse officerare och i 12,1 % från övriga ståndspersoner. Sålunda i över 90 % från adel, officers- och ståndspersoner. 1850—65 var de ofrälse antal bland arméns officerare 54 %. Bland Karlbergskadetterna var det ungefär samma procenttal under perioden 1792—1849 som 1850—65 eller resp. 1,5 och 1 %. Högadeln drogs mer och mer in i nivelleringen. "Mannen av börd och kvinnan av folket", den av *Marie Sophie Schwartz* (1819—94) 1858 utgivna antiaristokratiska romanen, är ett utslag av samma tendens som Blanche var talesman för och förf. skildrar hur de, "som ännu hade kvar kontakten med sitt aristokratiska ursprung, likväl måste underordna sig personer av vida enklare börd". Så ville exempelvis den till en viss grad upprör-

de men nödtvunget undergivne bataljonsadjutan-
ten *Carl Fredrik Gyllensvärd* (f. 1770), som dog 1853, ha sin gravskrift formulerad: "Sura druvor har jag sugat, ofta djupt i dörren bugat för en nådig blick." Han bodde nu på Bolstad i Jönköpings län och hade varit med i finska kriget 1788—90, slaget vid Hogland 1788 och pommerska kriget 1804—1807 och var desillusionerad av livet.

Under 1900-talets första årtionden bröts, som förf. framhåller, isen för kulturradikalismen genom *Hjalmar Branting* (1860—1925) och 1909 års rösträttsreform. Så kom 1918 den skånske parkföreståndaren i Ystad *Fredrik Thorsson* (1865—1925) med i regeringen som finansminister och 1932 blev muraresonen och f. d. springpojken *Per Albin Hansson* (1885—1946), också skåning, statsminister. En 1945 gjord undersökning av riksdagsmännens fäders samhällsklass uppvisade, att 73 var industriarbetare, 44 bönder och 33 lantproletärer. Storföretagarna var inte alls representerade. Förf. framhåller, att "ståndscirkulationen alltid har spelat en stor roll för folkfantasi. Torparpojken, som genom fintliga bedrifter vinner prinsessan och halva kungariket, är en av de gamla sagornas käraste gestalter". Här i Sverige kungariket utan att prinsessan kommer med i spelet! Åtminstone inte på 1930-talet!

Om finansminister *Thorsson* får jag här berättat en liten historia som klart visar dennes förnäma och utomordentliga gestalt. Det var på Sabbatsbergs sjukhus 1924. Överkirurgen *John Rissler* (1863—1931), mannen med den "reserverade hållningen och det knivskarpa sättet att säga sin mening", mötte jag en kväll på sjukhuset i dess entrétambur. Det var en ovanlig syn så där dags på dagen och det gjorde, att man undrade vad som stod på. Jag, då underläkare å Kirurgen I men icke på hans avdelning och sålunda icke under hans befäl, gick fram och frågade vad som gjorde, att överläkaren var där på kvällen. I samma ögonblick kom en man in genom entrédörren bärande en randig kappsäck i handen. "Jo", sade Rissler, "jag skall ta

emot finansministern". Några dagar efteråt, då undersökningarna av den å sjukhuset inlagde kunde antagas vara gjorda och ingen av underläkarna ens å R:s avdelning hade gett kamraterna någon upplysning om vad det var fråga om, gick jag fram till R., då jag mötte honom ensam i korridoren, och frågade hur det stod till med finansministern. Man var ju naturligen intresserad av hur en så högt uppsatt och betydande man kunde ha det i sjukdomsavseende. R. svarade mig älskvärt om saken och tillade: "Jag skall säga doktorn, att det är en av de finaste och stiligaste personer jag mött i mitt liv." Ett sådant uttalande av en så kritisk person som R. ger en klar blick på personligheten hos den så högt avancerade mannen i den svenska statsledningen.

Så kan jag också berätta en liten situationshistoria om *Per Albin Hansson*. Han blev ju under sin statsministertid mycket uppskattad inom så gott som alla kretsar i landet. Men alla hade nog inte tillägnat sig den nya, moderna demokratiska linjen. Så erinrar jag mig en liten händelse från Uppsala vid universitetes stora, solenna Gustaf-Adolfs-jubileum 1932. Det var efter högtidsmiddagen i den nyinredda Rikssalen på Uppsala slott. Väggarna hade där högtiden till ära pryts med från ett privat slott utlånade berömda, ståtliga gobelänger. Alla tyckte nog och kanske även trodde, att dessa väggprydnader skulle för alltid bli kvar där i Uppsala slotts stora sal. Under den allmänna, gående konversationstimmen efter middagen såg man den högadliga damen och gobelängernas ägarinna i livligt samspråk med gästerna. Så dyker plötsligt statsministern fram till henne och skulle börja en konversation. Han sade en komplimang men friherinnan svarade snabbt: "Förlåt! Men vem är det jag talar med? Innan man får ge komplimanger måste man låta presentera sig först!" Per-Albin drar sig genast tillbaka och kommer så fram med en känd person, som fullgör presentationsformen. Och så var samtalet i full gång utan att statsministern lät märka något surt i sitt uppträdande. Han hade funnit sig i

den gjorda prickningen från en börsaristokratiens representant. Detta vittnar mycket gott om Per-Albin, som var bekant för sitt förnämliga skånska gemyt med humorn som grundton.

Men det var inte alla, som kunde eller ville se denna egenskap, framför allt när omvälvningen i svensk ståndscirkulation pågick. Inom vissa officerskretsar låg nog på djupet den egentliga humor-mättade uppfattningen, som kom fram på fälttjänstövningar. Det var då inbjudna åskådare fick följa övningarna försedda med ett brett rött band runt hattkullen. Man pekade på likheten med de på elektriska kraftstolpar uppsatta röda banden med beteckningen "Livsfarlig ledning!" Yttrandena var nog i allmänhet mera en "kvickhet" än en i djupet menad förklenande åsikt.

Jag har med mina korta utdrag ur professor Carlssons skildringar velat få fram, hur hans bok är upplagd och hur hans stil gör att den är mycket läsbar, trots att ämnet kanske är väl så torrt för icke-historici. Det rika källforskningsmaterialet och dess behandling gör, att boken långt ifrån blir tråkig. Det är kanske förmätet av en i socialkunskap och historia icke utbildad att ge sig på att recensera en sådan bok som denna. Den är visserligen endast på 157 sidor, men ämnet är så omfattande. Det kom att intressera mig på grund av förf:s framställningssätt och att stimulera mig till att publicera ett par små historier för att ge en ringa, ytterligare belysning av de "uppträdandes" roll i vårt samhälles omdaningsprocedur.

Det vore av ett stort intresse att också kunna skildra, hur bland läkarna ståndscirkulationen kommit att ske genom att göra en undersökning, i den mån detta är möjligt utan större svårigheter, från vilka samhällskategorier läkarna kommit under de sista 150 åren. Och jag har för avsikt att i en annan artikel söka göra en liten orientering, grundad på Carlssons statistiska material i hans bok och på studiet av läkarnas meritistor i *Sacklén's*, *Bruzeli's*, *Widstrands* och *Holmberg-Bloms* arbeten 1825, 1885—95, 1939 och 1959 om Sveriges läkares historia.